

"Onwil, bedrog, brutaliteit, onzedelijkheid, vooral dronkenschap en diefstal veroorzaakten ons veel leed en maakten de aanvaardde taak bijna ondragelijk, talloze maatregelen moesten genomen worden om die ondeugden te bestrijden en strenge wetten uitgevaardigd, zoodat onze wekelijksche vergaderingen veelal op een Politiebureau geleken". Aldus directeur J. van Hulst in een in 1859 gepubliceerd verslag naar aanleiding van het vijftientigjarig bestaan van de zaklinnenfabriek in Harlingen.

In de jaren 1830 was dit bedrijf, gerekend naar het aantal tewerkgestelden de grootste industriële werkgever in Friesland. Het was een bijzondere vorm van werkgelegenheid, dat wel. Het initiatief tot de oprichting was uitgegaan van een Nederlands Hervormd predikant, Michiel Adrianus Jentink, met als oogmerk de vele armen in de Friese havenstad door middel van deze activiteiten werk te verschaffen.

Harlinger bont

Het ging allerminst goed met Harlingen in het begin van de negentiende eeuw. In de achttiende eeuw was de stad niet alleen de grootste havenplaats van Friesland, maar was het tevens de belangrijkste industriestad. Weverijen, plateelbakkerijen, kalkbrandrijen, zoutziederijen en panwerken; in en rond de havenstad gonsde het van het industriële vertier.

In de jaren veertig van de achttiende eeuw telde Harlingen op een bevolking van ruim 7000 inwoners bijna 900 wevers, waarvan er naar schatting minstens één-

De Harlinger zaklinnenfabriek

Textielindustrie als werkverschaffing

land afkomstig was. De wevers hielden zich hoofdzakelijk bezig met de fabricage van zogeheten Harlinger of Vriesch bont. Het Harlinger bont was een soort bombazijn, een stof met een linnen ketting en een katoenen inslag, hier met ingeweven, gekleurde (bonte) ruiten, blokken en strepen. Naar alle waarschijnlijkheid was het aandeel van de trekarbeiders op het totaal nog groter. Volgens het in 1749 opgestelde Quotisatiekohier waren er in Harlingen 403 personen (d.i. 23% van de beroepsbevolking!) in de textielindustrie werkzaam, waarmee deze tak de belangrijkste werkgever in de Friese havenstad was. De toevloed van zoveel vreemde arbeiders, w.o. veel katholieken gaf naast de invloed van de haven en zijn vertier de stad al vroeg een naar Friese maatstaven kosmopolitisch karakter. Door de relaties met Engeland (vanaf 1845 startten regelmatige stoombootverbindingen met dat land) kreeg de plaats een zekere faam als de "voorstad van Londen" met een eigenzinnige bevolking, meer op de zee dan op het Friese achterland gericht. Vanaf 1760 ging het de verkeerde kant op met de textielindustrie in Harlingen. Sederst men in 1728 in Twente een begin maakte met de bombazijn-fabricage, goedkoper en van betere kwaliteit, groeide de concurrentie van de wevers uit dit gebied, waardoor oudere centra als Amersfoort en Harlingen in de problemen kwamen. Al in 1767 nam het stadsbestuur maatregelen in de vorm van de oprichting van een katoen- en hennepspinnery voor kinderen van armen. Twintig jaar later waren er nog maar 300 wevers over, onder wie talrijke "minvermogende roomsgezinden". Het proces van werkloosheid en verarming zette vanaf 1790 versterkt door. De bontweverij ging bijna geheel ten onder, zodat er omstreeks 1830 van de ooit 1.500 weefgetouwen nog slechts 25 over waren gebleven. Daar kwam bij dat handel en scheepvaart in de Franse Tijd bijna geheel stil waren komen te liggen. Het departement van Convoien en Licenten, Marine en

Admiraliteit; al deze overheidsorganen verlieten Harlingen: Van 1796 tot 1815 liep de bevolking terug van 7.500 naar ruim 6.900 inwoners. Daar kwam bij dat de verarmde bevolking in de jaren 1820 veelvuldig werd geplaagd door zogeheten tussenpozende koortsen (malaria). Een door de gemeente in 1818 gesticht spinhuis, o.l.v. wethouder J. Hingst, sloot in 1829 zijn poorten.

baldadigheid

In die moeilijke tijd kwam ds. Jentink, in 1800 te Ankeveen geboren, met zijn uitnodiging aan een aantal vooraanstaande stadgenoten op 8 oktober 1834 bijeen te komen, teneinde te komen tot de oprichting van een fabriek van zoutzaklinnen. Juist die laatste gedachte was gegeven de structuur van de Harlinger industrie geen vreemde. Vanouds had de zoutverwerkende industrie een belangrijk aandeel gehad in de Harlinger nijverheid. In de eerste vergadering kwamen de aanwezigen dan ook overeen, "de Heeren Zoutzieders" uit te nodigen tot een gezamenlijke bijeenkomst, die ook inderdaad twee dagen later plaats had. De zoutzieders bleken gevoelig voor de filantropische argumenten van de actieve predikant, mits de hoedanigheid van de geleverde zakken alsmede de prijs niet minder, respectievelijk hoger dan elders zouden zijn. De stedelijke regering was zo vriendelijk het in 1767 gebouwde armhuis, gelegen aan de zuidkant van de Zuiderhaven ter beschikking te stellen. Bovendien leverde een inzameling onder de ingezetenen van de stad een bedrag van f 3050,- op. Op 10 november 1834 startte de fabriek haar activiteiten met 90 personeelsleden. Op 2 februari 1835 waren er al 28 handspinnewielen, 15 voetspinnewielen en 10 weefgetouwen in bedrijf. Toch kampte de fabriek met grote aanloopmoeilijkheden. Zo moest de lesgevende weversbaas al na twee maanden wegens incompetentie worden ontslagen. Op de aan de fabriek verbonden

weefschool in de Karremanstraat werd "meer baldadigheid bedreven, dan wevers gevormd". Ook bleken de werktuigen ondoelmatig en het kettinggaren van matige kwaliteit.

Nederlandsche Handel Maatschappij

De fabriek breidde zich inmiddels gestaag uit. Zij nam van de gemeente het beheer van de Carlspinnerij, een spinnerij van inslaggaren voor zeildoek over. Die laatste had in 1829 het loodje gelegd. Het eerste lichtpuntje kwam op 21 augustus 1835, toen de Nederlandsche Handel Maatschappij bij de fabriek een bestelling deed van 20.000 koffiezakken à raison van 38 cent per stuk. Een dergelijke grote bestelling maakte een uitbreiding van de fabriek noodzakelijk. Men vroeg ook aan het stadsbestuur een bijdrage voor de aanbouw van een nieuwe spinzaal, waarvoor de laatste een bedrag van 3300 gulden spendeerde. In het begin van 1836 bood de armenfabriek aan 197 personen emplooi. Omdat er desondanks nog steeds met verlies werd gewerkt en het geleende bedrag nog niet aan het stadsbestuur kon worden terugbetaald richtte men zich ten tweeden male tot Koning Willem I, zoals bekend een grote stimulator van de nationale nijverheid. De koning bleek ditmaal wel gevoelig voor de argumenten van het bestuur de "staat van zaken" gaande te houden en verstrekte het Fonds voor Nijverheid opdracht tot het verlenen van een voorschot van tienduizend gulden. Nieuwe bestellingen van de handelmaatschappij bleven intussen komen tot een totaal van 96.000 zakken per jaar in 1838. Hoewel de NHM voortdurend klachten had over de kwaliteit van het geleverde zagen Jentink c.s. dankzij veelvuldig overleg met de directie van dit machtige handelssyndicaat opdrachten te blijven binnenslepen, hoewel met de loop der jaren het aantal bestellingen van de NHM wel terugliep. In juli 1841 bracht koning Willem II zelfs een bezoek aan het bedrijf. In 1840 telde de fabriek 336 man personeel, maar de concurrentie zat niet stil en kwam wederom uit het Twentse.

Daar was de Engelsman Thomas Ainsworth vanuit Nijverdal hard bezig betere waar tegen lagere prijzen te leveren.

werkverschaffing

Dat het zedelijke aspect bij de oprichters een belangrijke rol bleef spelen, blijkt uit het verbinden (in 1841) van een school en catechisatielessen aan de armenfabriek. Directeur en medeoprichter van de fabriek was de Harlinger ondernemer J. van Hulst, die zich onder andere ook bezighield met de cichoreifabricage en de produktie van cement en beschilderde muurtegeltjes. Hij was tot aan zijn dood in 1884 bij het bedrijf betrokken. Toen Van Hulst overleed was de zaklinnenfabriek reeds lang over zijn hoogtepunt heen en was er minder reden tot vreugde dan op 24 november 1859 toen het vijftienvingjarig bestaan van de fabriek feestelijk werd gevierd in gebouw "De Harmonie", ter gelegenheid waarvan Van Hulst zijn gedenkboekje liet verschijnen. Wel kreeg de fabriek het na een felle brand in juli 1868 van de gemeente gedaan de grond waarop het bedrijf gevestigd was aan haar te verkopen, maar met de zaken ging het steeds slechter. Vooral vanwege de concurrentie van elders en het geleidelijk aan verdwijnen van de bestellingen van de NHM. Op 31 maart 1892 kwam het geheel onder de hamer van notaris mr. A. H. van Kleffens. Veel was er toen niet meer over van dit bedrijf dat in 1858 nog 400 mensen in dienst had en als zodanig een van de grootste werkverschaffingsprojecten was die Friesland ooit heeft gekend. Een twintigtal oude eikenhouten weefgetouwen en een evengroot aantal spinnewielen verdween onder de hamer van de veilingmeester naar elders. Onverstoord richtte de Harlinger blik zich voortaan weer op de zee.